

біографістики (звіт) // Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – http://www.nbuv.gov.ua/new/2008/06_chyschko_zvit.html. (Доповідь В. І. Попика «Проблема «великих» та «малих» українців у вітчизняній біографічній традиції та завдання сучасної біографістики»).

¹¹ Критерій «Великого Українця» від Шустера // Веб-сайт «Народна правда». – 18. 11. 2007. – <http://narodna.pravda.com.ua/rus/politics/473fb05072852/>; Політичні маніпуляції // Там само. – 23. 12. 2007. – <http://narodna.pravda.com.ua/rus/politics/476e33b9577c2/>; Булгак, П. Шоу «Имя России» – кража больших украинцев // Веб-сайт «News-Line». 20 мая 2008. – http://www.newsline.net.ua/top_gallery/4252-shou-imja-rossii-krazha-bolshikh.html

¹² Любовець, Н. І., Попик, В. І. Четверті Чижівські читання з історичної біографістики (звіт) // Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – http://www.nbuv.gov.ua/new/2008/06_chyschko_zvit.html. Докладну інформацію про читання буде опубліковано також у п'ятому випуску збірника «Українська біографістика», який має вийти друком у 2009 р.

¹³ Цікавим проектом такого роду є веб-сайт «1000 років української культури», створений Валерієм Лисенком (<http://1000years.uazone.net/index.html>), який містить, серед інших, рубрики «Рідний край» («Мій рідний Ніжин», «Погляди на Київ», «Київські шляхи» тощо), «Люди» («Родовід Лисенків та Біланів», «Життєпис», «Мой сын Олег, пилот», «По следам Добрыни», «Леонід Глібов», «Орій Лисянський», «Георгій Малаков», «Олена Теліга», «Віктор Суворов» та інші біографічні сторінки).

¹⁴ Зазначеній проблемі присвячено дві праці автора: «Біографістика і дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків» та «Російські книжкові та електронні енциклопедії, біографічні словники і довідники як джерело формування українських біографічних науково-інформаційних ресурсів», підготовлені у 2008 р. для п'ятого та шостого випусків збірника «Українська біографістика» (у друці).

УДК 929(477)(09):001

Світлана Ляшко,
провідний наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

БІОГРАФІЇ УЧЕНИХ У ПРАЦЯХ Д. Н. АНУЧІНА, В. П. БУЗЕСКУЛА, В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (До питання становлення наукової біографії та методики біографістики у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.)

Участь відомих вчених – географа, антрополога, етнографа, археолога, організатора науки Д. М. Анучіна, історика науки, стародавнього світу, всесвітньої історії, історіографа В. П. Бузескула, природознавця, історика і організатора науки, засновника геохімії, біогеохімії, радіогеології, гідрогеології В. І. Вернадського – в біографічному процесі та їхні погляди на біографічні аспекти історії науки надають можливість простежити появу нових тенденцій у конкретних видах біографічної творчості у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. і, зокрема, наукової біографії, які сприяли розвитку методики біографістики та її практичної реалізації.

Біографії вчених є складовою історіографії науки, яка передбачає дослідження кола інтересів конкретного вченого чи групи науковців, їхнього походження, освіти, особистого життя та наукової кар'єри і які є невід'ємною складовою історії науки та історії ідей [20, с. 31–32; 14, с. 29].

На середину ХІХ ст. історики науки зішлись в думці про визначну роль ідей та їх виразників у розвитку науки. Питання ролі та місця вчених в контексті розвитку наукових знань активно дискутувалося у науковому середовищі країн Європи. Наприклад, свої погляди на персоніфікацію розвитку науки висловлювали французький філософ і математик, прихильник позитивізму О. Конт (1798–1857) та британський філософ, історик науки У. Уевелл (1794–1866). Їх поєднувало те, що О. Конт розглядав вчених як реалізаторів «волі» наукового процесу, який здійснюється незалежно від конкретних осіб, а В. Уевелл вважав, що для історії науки важливим є не фіксація досягнень її авторів, а генезис ідей і загальних принципів та їхній рух в кожній галузі знання [18]. Цей напрям в історії науки розвивався паралельно з еволюцією наукових знань і становленням наукових дисциплін. Новий поштовх розвитку біографії надали відкриття

у низці наукових дисциплін (технічних, природничих, гуманітарних, зокрема – психології і соціології) [19, с. 381; 20, с. 159]. Унаслідок цього посилювався інтерес до біографій вчених, які, разом з іншими типами біографічного жанру, поступово набували рис окремої історичної дисципліни.

Участь провідних вчених у біографічному процесі та їхні погляди на біографічні аспекти історії науки надають можливість простежити появу нових тенденцій у конкретних видах біографічної творчості (зокрема, науковій біографії), які сприяли накопиченню досвіду в практиці і методиці біографістики. У цьому контексті цікавими є не тільки погляди таких видатних вчених, як Д. Н. Анучін, В. П. Бузескул та В. І. Вернадський на роль і місце науковця в розвитку науки, але і те, яким чином через біографію вони підходили до висвітлення конкретних ідей, гіпотез, теоретичних питань, філософії науки, труднощів наукового пошуку й успіхів, повсякденної наукової праці.

На прикладах біографічних праць Д. Н. Анучіна, В. П. Бузескула та В. І. Вернадського у своїй роботі ми намагаємося скласти уявлення про еволюцію теорії наукової біографії у другій половині XIX – на початку XX ст., визначити методичні підходи, якими керувалися в презентованих біографіях та мету їх створення, систематизувати їхні погляди на діяльність вчених, які своєю науковою працею сприяли розвитку окремих наукових дисциплін або їх напрямів.

Анучін Дмитро Миколайович (1843–1923) – географ, антрополог, етнограф, археолог, організатор науки. Йому належить значна роль в становленні та організації таких наукових дисциплін як географія, антропологія, етнографія. Він першим у Росії організував університетське викладання цих дисциплін. У різні роки Анучін очолював антропологічне, етнографічне, географічне відділення Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії (рос. – ОЛЕАЭ), а пізніше і все Товариство. Брав участь у створенні низки наукових журналів («Русский антропологический журнал», «Землеведение», «Этнографическое обозрение»). Учні Анучіна стали першим поколінням професійних вчених у галузях антропології, етнографії, географії.

У творчому доробку Д. М. Анучіна майже 280 біографічних праць (статей, некрологів, заміток тощо), присвячених 186 діячам науки і культури. Значна частина біографічного матеріалу увійшла до праці «О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки)» [3]. Він вважав, що наука має великі можливості для вивчення еволюції або розвитку конкретних галузей знання. Розуміння минулого науки і культури неможливо без тих осіб, які своїми науковими працями проклали нові

шляхи та сприяли її успіхам, боролися за її гідність.

Розвиток наукової думки тісно пов'язаний із розумінням конкретного внеску вченого у свою галузь знань. У статті «О предшественниках Г. С. Щуровского по предметам его преподавания в Московском университете» [4, с. 167–186] Д. М. Анучін виклав свій погляд на історію науки і роль у ній науковця:

- ◎ для визначення масштабів вкладу вченого в науку необхідно з'ясувати, наскільки в його працях використано надбання попередників;
- ◎ визначення впливу умов (учбових закладів, наукових товариств, вчителів тощо) на формування та розвиток вченого.

Як приклад візьмемо роботу Д. М. Анучіна «И. Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности (1842–1876)» [1, с. 189–213]. У змісті цієї роботи Д. М. Анучіну вдалося втілити задекларовані ним принципи складання біографії науковця. Він звернув увагу на деякі життєві моменти в біографії І. Є. Забеліна, виокремив складний шлях становлення його як самостійного різнопланового вченого, дослідника старожитностей у широкому сенсі. Основну увагу приділив внеску дослідника в археологію через опис розкопок, як тоді вважалося в археології, «южно-русских» курганів.

Нарис про І. Є. Забеліна віддзеркалює ситуацію у вітчизняній історичній науці того часу, за якої предметні галузі історії, антропології, етнографії ще не були розділені і групувалися довкола вивчення дописемної історії. У нарисі міститься багато фактичного матеріалу, як суто біографічного, так і археологічного. Це притаманно багатьом працям Д. М. Анучіна, для якого факти мали самостійне і цінне значення. Його археологічні статті є своєрідними коментарями та інтерпретацією отриманих іншими матеріалів, що вказує на застосування ним методу етноархеологічних досліджень. Завдяки цьому наведена праця довгий час використовувалась як зведене, узагальнююче, джерело за результатами розкопок І. Є. Забеліна.

В аналітичній частині нарису Д. М. Анучін майже не розглядає методи дослідження курганів, які віднайшов Іван Забелін, а приділяє увагу переважно опису процесу польових робіт. Він піддає сумнівам широкі узагальнення, які намагався робити І. Забелін. Оцінка Д. М. Анучіним наукових надбань І. Є. Забеліна в цій галузі історії була досить суб'єктивною і побудована, на нашу думку, на акцентуванні автором відсутності у героя нариса систематичної освіти. Так, у своїх висновках Д. М. Анучін зазначає: «не зважаючи на ті обставини, що за останні 40 років відомості щодо скіфських старожитностей суттєво помножилися, І. Є. Забелін ігнорував їх та виходив тільки з того, що усвідомив під час своїх розкопок у 60-ті роки» [2, с. 69].

У цьому висновку справедливою є лише перша частина. Дійсно, за 40 років, що минули від археологічних розкопок І. Є. Забеліна, історичні й археологічні знання пішли далеко вперед. Тому для успішної роботи були необхідні інші знання й науково-методична культура дослідження пам'яток археології, якою не володіли І. Забелін та покоління археологів другої половини XIX ст. Але після 1876 р. І. Є. Забелін вже не повертався до активної практичної діяльності польового археолога. Археологічний матеріал він використовував для історичних досліджень суспільного, «морального і розумового життя», духовної культури, побуту (наприклад, «История русской жизни», т. 1, кн. 5), бо вважав, що розуміння археології «повинно бути невід'ємним від розуміння історії».

Помітно вплинув на висвітлення творчого доробку особи в біографічних працях Д. М. Анучіна позитивізм, що панував у другій половині XIX ст. у середовищі європейських і російських вчених. Філософію науки другої половини XIX ст. значною мірою формували позитивізм у різних його проявах. В історії науки цей період пов'язаний з успіхами природничих наук, які спиралися на знання, здобуті через факти, – емпірично. Пошуки та встановлення зв'язків між фактами мали на меті створення законів, зокрема й суспільних. Вважалося, що через ретельний перелік сумлінно досліджених і описаних фактів можна отримати достатні знання, які за певних умов дозволяють дослідити еволюцію закономірностей історичного буття і у такий спосіб передбачити майбутнє. Факти (за своєю суттю) вчені вважали другорядними [20, с. 157–187] на відміну від ідей як підсумку інтелектуальної діяльності суспільства та окремих видатних осіб¹. В конкретно-історичних дослідженнях великого значення набували джерела. На основі позитивізму виникла соціологія – наука, як тоді вважалося, про загальні закони суспільного розвитку [19, с. 381]. Через посередництво соціології історія запозичує методи точних і природничих наук – статистики, порівняльно-історичного, антропологічного аналізу тощо.

Викладення матеріалу та зроблені акценти віддзеркалюють погляди Д. М. Анучіна як представника позитивістського спрямування гуманітарних і природничих наук, в якому вивчення людини, її матеріальної культури у контексті природи й історії розглядається з орієнтацією на природничо-історичну точку зору. У цьому контексті Д. Анучін, оцінюючи археологічний доробок І. Є. Забеліна, переважно керувався власними

¹ Позитивізм. – Лебедев С. А. Философия науки: Словарь основных терминов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2006. – 320 с. – (Серия «Gaudeamus»).

уявленнями про археологію як про хронологічне викладення фактів.

Дещо інший підхід демонструє В. П. Бузескул, на біографічну творчість якого вплинули нові тенденції розвитку історичної науки наприкінці XIX ст., зокрема, широкий теоретичний і методичний плюралізм, на основі якого можливий справжній науковий синтез. В історіографії на зміну узагальненням, створеним на неповній емпіричній базі, прийшла величезна кількість вузькоспеціальних досліджень. Наприклад, для встановлення більш зрозумілих зв'язків між фактами були задіяні закони психології тощо.

Серед істориків першими висловили сумніви стосовно домінування в гуманітарних дослідженнях філософії позитивізму ті історики, які працювали в галузі всесвітньої історії. Серед українських істориків цю думку поділяв В. П. Бузескул, який в своїх історичних та історіографічних працях прагнув позбавитися впливу однієї концепції, а намагався створити власне бачення історичного процесу, приділяв увагу проблемам методології історії. В. П. Бузескул, на відміну від Д. М. Анучіна, був представником іншої наукової історичної школи.

Бузескул Владислав Петрович (1858–1931) – історик, історіограф, професор Харківського університету, академік Російської (1922) і Української (1925) Академії наук. Відомий як історик науки, стародавнього світу, загальної історії², історіографії. В. П. Бузескул був продовжувачем кращих світових традицій в галузі загальної історії, прихильником передових на той час методів історичних досліджень, в тому числі – історико-критичного методу. Історіографічні праці В. П. Бузескула, зокрема, «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века», дві частини якої видано в 1929 і 1931 рр., є найповнішим викладенням всесвітньої історії на теренах Росії [15].

В його працях з історії й історіографії блискуче поєднувалися конкретно-історичні і теоретичні проблеми в підходах до складання біографій вчених-істориків, опису становлення і розвитку наукових шкіл тощо. Увагу до теорії та методики історичної дисципліни досліднику прищепили його вчителі, професори Харківського університету М. Н. Петров та В. К. Надлер. Особливо це стосувалося методів і прийомів історичної критики, ставлення до факту і архівного матеріалу, що в цілому вплинули на погляди В. Бузескула в галузі історії науки. Він вважав, що вивчення історії науки неможливе без вивчення особи самого історика, його індивідуальності,

² Поняття «всезагальна історія» В. П. Бузескул використовує у визначенні Т. М. Грановського, де її предметом є загальне, суттєве в історії окремих народів.

епохи, в яку він жив і працював. Життєпис науковця він використовував як один з методів критичного усвідомлення його творчої спадщини.

Особливості принципів науково-дослідної роботи В. П. Бузескула пов'язані з його зацікавленням всезагальною історією. Історик такого напрямку, який поєднує знання вітчизняної історії, окремих історичних періодів, історіографії повинен мати широкий світогляд, здатність показати «механізм історичного руху». Йому властиві тонкість і глибина критичного аналізу, знання джерел, європейських і стародавніх мов, специфічний спосіб мислення, що в цілому дозволяло виокремлювати і пояснювати складні зв'язки між явищами історії.

Монографія «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» була підготовлена в рамках праць Комісії з історії знань Російської Академії наук (з 1925 р. – Академія наук СРСР). Як зазначав автор, метою праці є спроба «...підвести певні підсумки, оглянути, якими шляхами і у якому напрямі спрямовувалися у нас вивчення і розробка всезагальної історії, що і хто зробив у цій царині, які були надбання минулого часу» [8, с. 5]. Провідне місце в дослідженні займають біографії істориків, їхній науковий потенціал, оцінка внеску у вітчизняну науку. У цій монографії та інших працях, зокрема, в рецензії на книгу Л. Ранке «Всеобщая история» (Лейпциг, 1883–1884) [7], «Введение в историю Греции» [5, с. 298]. В. П. Бузескул висловив деякі міркування щодо якостей, необхідних досліднику історії науки при вивченні наукової спадщини вчених. Він також визначив систему критеріїв, орієнтирів і принципів, за якими, на його думку, належить керуватися дослідникам у цій сфері. Серед них:

- ◎ ступінь відповідності рівня наукових знань дослідника рівню західноєвропейської науки;
- ◎ глибина наукового кругозору, розуміння сутності та зв'язку явищ, які необхідні історикам;
- ◎ здатність визначити наукову проблему, дослідити її в історичному контексті та історичному розвитку;
- ◎ володіння навичками побудови процедури дослідження, передусім, відбору відповідної методики, зокрема історико-критичного методу, аргументів, системи доказів і способів критичного аналізу у відповідності до часу, в якому жив дослідник, у здатності застосовувати їх в процесі дослідження, у глибині критичного аналізу, в особливих здібностях проникати до сутності змісту джерел [6, с. 1138];
- ◎ уміння залучати до досліджень новий матеріал, «...використати його у такий спосіб, щоби не розгубитися у дрібностях, завжди бачити історичну перспективу [7, с. 232]. Для цього слід «звертатися до найбільш

достовірних джерел, розібратися в них, визначити ступінь достовірності автора, місце і час його життя, склад його наукових уподобань, з'ясувати його обличчя, його індивідуальність – саме це складає сутність засобів наукового дослідження» [9, с. 1125];

◎ здатність до широкого залучення джерел, їхнього аналізу та критичної оцінки з урахуванням належності їх авторів до певного часу, релігії та нації [7, с. 241].

До кращих зразків наукової біографії вченого, найбільш повної, об'єктивної і неповторної, на думку Е. В. Матвєєвої, дослідниці наукової спадщини вченого [15, с. 55–66], належить стаття В. П. Бузескула про професора кафедри всесвітньої історії Харківського університету М. М. Луніна (1807–1844) [10].

В. П. Бузескул вважав, що для Харківського університету Лунін важив не менше, ніж Т. М. Грановський для Московського університету³. Значна увага в статті приділяється біографії М. М. Луніна, аналізуються етапи формування його як фахового науковця, серед яких – навчання в одному з провідних європейських університетів, – Берлінському, якісна історична, філософська, філологічна підготовка та знання першоджерел. Аналізуючи нечисленну наукову спадщину та лекційні курси з всесвітньої історії, В. П. Бузескул зосереджується на методах дослідження М. М. Луніна. Курс лекцій останнього із загальної історії, як вважав В. П. Бузескул, «не торував нових шляхів», але відповідав провідним тенденціям європейської науки, віддзеркалював філософські течії (наприклад, гегельянство), а за змістом і викладенням був «курсом унікальним, видатним». Особливістю його лекцій було декларування на початку кожної її частини закону або правила з історії людства, які послідовно ілюструвалися і порівнювалися з аналогічними в історії інших країн та віддзеркалювали загальні закономірності історичного розвитку. Статті та нарис, присвячені М. М. Луніну, свідчать про те, що при створенні цієї біографії (1911 р.) Бузескул вже користувався своєю методикою підготовки біографій вчених, яку стисло виклав у рецензіях на роботи Л. Ранке (1926 р.) та інших.

Взагалі дві частини історіографічної праці В. П. Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» складали повний на той час нарис життя і діяльності близько двохсот вчених – істориків, археологів, епіграфістів, палеографів тощо. Використана вченим методика підготовки статей і нарисів, а особливо – їхні біографічні аспекти ще потребують ґрунтовного теоретичного і методичного вивчення біографістики.

³ ІР НБУВ, Ф. III. – Д. 48397. – Л. 14.

Вернадський Володимир Іванович (1863–1945) – природознавець, історик і організатор науки, академік Петербурзької Академії наук (1912), Російської Академії наук (1917), АН СРСР (1925), перший президент Всеукраїнської Академії наук (1919), засновник геохімії, біогеохімії, радіогеології, гідрогеології. Заснував він також багато наукових шкіл.

В. І. Вернадський – один з перших організаторів досліджень з історії науки і техніки. З його ініціативи в 1921 р. у системі Російської Академії наук було створено постійну Комісію з історії наукових знань, яку він очолював. Важливим завданням Комісії він вважав вивчення історії науки, філософії і техніки, що є важливим для створення необхідної спадкоємності наукової творчості, «розуміння значення і безперервності наукової роботи, яка укорінена у науковій думці країни або її регіону», а також вивчення і висвітлення діяльності визначних вчених у різних галузях знань [13, с. 266–268]. Вивчення наукової творчості попередників є необхідним знаряддям для створення нових галузей наукових знань. З 1927 р. Комісія почала видавати «Очерки по истории знаний». У межах програми Комісії були підготовлені і надруковані два випуски монографії В. П. Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века».

Свої погляди на роль історика науки, вивчення структури науки і її досягнень, змісту проблем і перспектив розвитку конкретних галузей через біографію вченого В. І. Вернадський виклав у лекціях «Значение личности в истории науки» [17, с. 87–89], «Кант и естествознание» [16, с. 178–199], «Мысли о современном значении истории знаний» [16, с. 213–223] та багатьох інших.

У статті «Значение личности в истории науки» В. І. Вернадський виділяє дві тенденції вивчення російської історії: коли історія складалася із біографій «правителів» і коли вона стала колективною історією «без облич» і «без подій». Але в науці завжди «...чільне місце обіймають особистості, яких вирізняє або сила розуму чи його ясність, або глибина думки чи енергія волі, інтуїція, творчість, розуміння оточуючого світу» [17, с. 88].

В. І. Вернадський вважав, що успішний розвиток науки неможливий без вивчення, за його визначенням, «структури науки» різних епох, чим займається така дисципліна, як історія науки. За його переконаннями, «закони розвитку думки людства ми зрозуміємо лише тоді, коли візьмемо до уваги не тільки домінуючу думку певного періоду, яка не завжди віддзеркалювала істину, а лише тоді, коли усвідомимо у нашому дослідженні усі супутні течії пізнання, бо деякі з них набагато випередили свій час і вели людство правильним шляхом до визначеної мети» [11, с. 14].

Тому історія наукової думки, як вважав В. Вернадський, повинна заново

вивчатися кожним новим поколінням вчених. Знання історії науки є важливим фактором, який визначає ставлення вченого до своєї діяльності та діяльності колег. Біографічна творчість є складовою історії науки, тому значення історика науки в цьому процесі полягає в такому:

- ◎ історія науки не є колективною працею, у цій царині завжди повинні працювати особи, які наділені силою розуму, широчінню думки, енергією волі, інтуїцією, творчістю, розумінням навколишнього [17, с. 87, 88.];

- ◎ історик науки, як і кожний історик, має справу з конкретним процесом, який здійснився у певному часі, його завданням є вивчення тільки тих подій і явищ, які вже стали загальноновизначеними [12, с. 13, 15];

- ◎ через біографію вченого в межах однієї наукової дисципліни здійснюється аналіз історичного розвитку, змісту, проблем, перспектив розвитку, вивчення структури науки різних епох, її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості;

- ◎ біографія вченого дає можливість з'ясувати закони розвитку думки людства, шляхи і закономірності наукового пізнання, його еволюцію, зрозуміти зв'язок між різними явищами, фактами, подіями, які описує історія науки [16, с. 41];

- ◎ біографічна праця історика науки розкриває взаємовідносини вченого із суспільним середовищем, спадкоємність у дослідницькій праці, усвідомлення ролі психологічного елемента у науковій творчості.

В. І. Вернадський є автором багатьох статей про вчених – мінералогів, геологів, географів і геохіміків, написаних протягом 1892–1943 рр. До біографічного циклу його праць «Памяти современников» увійшли біографії М. І. Кокшарова, А. В. Гадоліна, М. М. Сібірцева, В. В. Докучаєва, Ф. М. Чернишова, А. М. Краснова, П. К. Алексата, О. П. Павлова, П. А. Земятченського [17, с. 262–321], де автор торкається сутнісних проблем історії природознавства або його окремих галузей в Росії. У полі зору В. І. Вернадського перебувають психологічні, соціальні аспекти наукової творчості, взаємостосунків вченого і суспільного середовища, значення спадковості у дослідницькій праці, ролі емоційного фактору тощо. Особливо він підкреслює роль психологічних факторів, які впливають на формування наукових інтересів і вибір конкретних шляхів до пізнання, долю творчої особистості, вплив особистих якостей дослідника на його творчу індивідуальність.

Як приклад наведемо біографічну статтю В. І. Вернадського про В. В. Докучаєва «Страницы из истории почвоведения (Памяти В. В. Докучаева)» [17, с. 268–285]. Створену цим вченим нову наукову

дисципліну – ґрунтознавство – В. І. Вернадський відносить до значних надбань науки XIX ст. Внесок В. В. Докучаєва в науку був цінний тим, що стосувався галузі науки, яку відносили до «спостерегаючих», де немає можливості шляхом математичного аналізу або синтезу досягнути нового знання. У статті В. Вернадського біографічні відомості про В. Докучаєва вдало поєднуються з історією формування наукової дисципліни, глибиною і оригінальністю його наукових узагальнень, їхнього поширення у світі, особистими організаційними якостями, наслідком яких стало створення вітчизняної наукової школи і умов для систематичних досліджень у цій галузі природознавства.

Отже, друга половина XIX – початок XX ст. в історії науки пов'язані зі створенням біографій дослідників за галузями наукових знань. Для розкриття теми ми звернулися до біографічної, за визначенням В. І. Вернадського, творчості відомих у Росії та Україні вчених – географа, антрополога, етнографа, археолога, організатора науки Д. М. Анучіна, історика науки, стародавнього світу, всесвітньої історії, історіографа В. П. Бузескула, природознавця, історика і організатора науки, засновника геохімії, біогеохімії, радіогеології, гідрогеології В. І. Вернадського. Час створення ними біографій своїх попередників і колег охоплює другу половину XIX – 30-ті рр. XX ст. У своїх біографічних працях вони не намагаються створити повноцінні біографії своїх сучасників і попередників з повною реконструкцією їхнього життя і творчого шляху. Співвідношення портрету вченого, життєпису, відтворення конкретного творчого періоду в біографіях неоднакові. Перевага надається відтворенню наукової діяльності вчених в окремих галузях знань, висвітленню тих аспектів творчості, які суттєво вплинули на ту чи іншу наукову дисципліну. Важливим є також вплив на ці процеси досягнень і тенденцій європейської науки, пошук самостійних шляхів, їхнє відображення і реалізація в біографіях вчених.

Кожен із зазначених авторів мав свій погляд на біографію вченого як на джерело для визначення закономірностей і тенденцій розвитку конкретних наукових дисциплін через особу, а також як на аксіологічний орієнтир процесі становлення науковця. Біографія розглядалась як інструмент раціонального впливу на молоде покоління вчених, збереження і укріплення традицій. Кожен з перелічених вчених не ставив перед собою завдання – розробити концепції наукових біографій. У той же час визначені Д. М. Анучіним, В. П. Бузескулом та В. І. Вернадським підходи до створення біографічних праць, критерії оцінки внеску вченого в розвиток певної галузі науки сприяли упорядкуванню змістових елементів біографії.

У поглядах Д. М. Анучіна, В. П. Бузескула і В. І. Вернадського на підготовку біографії вченого важливе місце відводилося аналізу підготовки вченого: його освіті, стажуванню, вчителям, колегам тощо. Велике значення мала також оцінка сучасниками вченого його творчого внеску у розвиток тієї галузі знань, у якій він працював. Разом з тим працям В. М. Бузескула та В. І. Вернадського притаманні ширші узагальнення, коли внесок вченого оцінювався у контексті розвитку європейської та світової науки.

Сформульовані Д. М. Анучіним, В. П. Бузескулом та В. І. Вернадським на межі XIX і XX століть методичні підходи щодо біографій актуальні та використовуються в сучасній практиці біографістики. Створені ними біографії вчених належать за сучасною класифікацією до типу наукових біографій. Отже, вчені, до біографічної творчості яких ми зверталися, чітко уявляли світоглядну, культурну і наукову цінність вивчення біографії вченого для розуміння загальних закономірностей наукового пізнання світу як головного чинника розвитку цивілізації.

Список використаної літератури

1. *Анучин, Д. Н.* И. Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности. // О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки). – М.: Гос. изд-во географ. литер., 1952. – 335 с.
2. *Анучин, Д. Н.* И. Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности (1842–1876): Речь, произнесенная в заседании Московского археологического общества 10 февраля 1909 г. в связи со смертью Забелина // Древности. Труды Московского археологического общества. – 1909. – Т. 22. – Вып. 2. – С. 29–70.
3. *Анучин, Д. Н.* О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки). – М.: Гос. изд-во географ. литер., 1952. – 335 с.
4. *Анучин, Д. Н.* О предшественниках Г. Е. Щуровского по предметам его преподавания в Московском университете; Речь читанная в публичном общем собрании Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии 1 февраля 1903 г. по поводу исполнившегося 100-летия со дня рождения Г. Е. Щуровского; Из некролога Г. Е. Щуровского. – О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки). – М.: Гос. изд-во географ. литер., 1952. – 335 с.
5. *Бузескул, В. П.* Введение в историю Греции. – Х., 1913.
6. *Бузескул, В. П.* Из истории критического метода. Ранке и Штендель // Известия Академии Наук СССР. – 1926. – № 12.
7. *Бузескул, В. П.* Всемирная история Ранке. Weltgeschichte. Von Leopold von Ranke. 5. Th. 3-te Auflage. 1883–1884 // ЖМНП. – 1885. – Ч. CCXL, Июль. – С. 232–246.

8. Бузескул, В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. – Ч. I. – К.: ПЦ «Фолиант», 2004.

9. Бузескул, В. П. Профессор М. М. Лунин, «Харьковский Грановский». К столетию Харьковского университета // ЖМНП. – 1905. Ч. CCCLVII, январь – февраль. – С. 321–374.

10. Бузескул, В. П. «Харьковский Грановский» (Профессор М. М. Лунин) // Исторические этюды. – СПб., 1911. – С. 248–301.

11. Вернадский, В. И. О значении трудов М. В. Ломоносова в минералогии и геологии. – Труды по истории науки в России. – М.: Наука, 1988. – 488 с.

12. Вернадский, В. И. О научном мировоззрении // О науке. – Т. 1: Научное знание и научное творчество. – Дубна: изд. центр «Феникс», 1997. – 572 с.

13. Вернадский, В. И. О необходимости создания Комиссии по истории науки, философии и техники // Труды по всеобщей истории науки. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988. – 336 с.

14. Колесник, І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століть). – К.: Генеза, 2000. – 256 с.

15. Матвеева, Л. В. В. П. Бузескул – историк своего времени // Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и в начале XX века. – К.: ПЦ «Фолиант», 2004. – С. 7–69.

16. Труды по всеобщей истории науки / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 336 с.

17. Труды по истории науки в России / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 488 с.

18. Уэвелл, У. История индуктивных наук. – СПб., 1867. – Т. 2. – С. 404.

19. Шаханов, А. Н. Русская историческая наука второй половины XIX – начала XX века: Московский и Петербургский университеты. – М.: Наука, 2003. – 419 с.

20. Яковенко, Н. М. Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – 375 с.

УДК 929(477):82–94

Надія Любовець,

ст. наук. співробітник НБУВ,

канд. іст. наук

МЕМУАРИ (СПОГАДИ) ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто специфічні особливості та властивості мемуарів (спогадів) як біографічних джерел. Простежено процес формування основних тематично-хронологічних комплексів, характерних для української мемуаристики. Наголошено, що використання мемуарів як джерел біографічних та історичних досліджень можливе лише за умови критичного аналізу, що передбачає їх виявлення, відбір, класифікацію, атрибуцію, встановлення часу та місця появи, мотивів створення, текстологічного та герменевтичного вивчення, зіставлення та виявлення їхньої об'єктивної цінності для конкретного біографічного дослідження.

Дослідження біографічних джерел як теоретична та засаднича проблема біографістики на сьогодні вимагає посиленої уваги науковців. Водночас достовірність і вичерпність джерел – запорука створення об'єктивного портрету будь-якого діяча української історії, науки та культури. У монографії В. С. Чишка, присвяченій проблемам української біографічної традиції та наукової біографії зазначено, що в процесі історико-біографічного дослідження важливо усвідомити, «...що у біографії не може бути обмеження джерелознавчої бази...» та необхідно провести «...виявлення кола прямих, що належать безпосередньо об'єктові та суміжних документів й історичних джерел»¹. Спогади (мемуари) належать саме до «прямих» джерел.

Проблема джерельної бази біографічних досліджень має свою специфіку: на відміну від історичних джерел тут висвітлені не офіційні джерела, що лише реєструють основні факти життя об'єкта дослідження (свідоцтва, дипломи, протоколи тощо), а суб'єктивні – мемуари, щоденники, епістолярій, автобіографії, записки тощо. Історичне джерелознавство зараховує їх до групи під загальною назвою «документи особового походження».

Документи особового походження – група історичних джерел, об'єднаних спільною ознакою походження. Вони належать конкретному авторові та відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ. Документи особового походження, як